

## VARLIĞIN KISIMLARININ BELİRLENMESİ \*

Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristanî (1087–1153)

Çev.: Aygün AKYOL\*\*

Aytekin ÖZEL\*\*\*

Bil ki kelimacılar varlığın kısımlarını ayrıntılı bir şekilde belirlememişlerdir. Onların, bu konudaki görüşleri şöyledir: “Var olan; başlangıcı olan ve başlangıcı olmayan diye iki alt kısma ayrılır. Yine başlangıcı olanlar da “töz” (*cevher*) ve “ilinti” (*araz*) diye iki alt kısma ayrılır.” Onlar “töz”den; sınırıyla, benzer bir tözün, kendisiyle aynı yerde bulunmasını engelleyen “uzayda yer kaplayan şeyi” (*mütehayyiz*), “ilinti”den ise; “uzayda yer kaplayan”la var olan şeyi kastettiler. Onlar, uzayda yer kaplamayan bir tözün varlığı ile uzayda yer kaplayan bir şeyle var olmayan bir ilintinin varlığını<sup>1</sup> imkânsız gördüler. Birinci bölümleme, üzerinde birleşilen öz (*zat*), zaman, mekân ve şeref bakımından önceliğin anlamı üzerinde zıtlık ve karşıtlık şartlarına riayet edildiği takdirde ispat ve olumsuzlama arasında gidip gelen doğru bir görüştür. Buna rağmen, töz uzay-

\* Bu çalışma Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristanî'nin (1087–1153), yeni Arapça edisyon ve İngilizce çevirisiyle Wilferd Madelung ve Toby Mayer tarafından yayınlanmış *Musaraatü'l Felasife* (I. B. Tauris Publishers London-New York in association with The Institute of Ismaili Studies, London 2001) adlı kitabının “Fi Hasri Aksami'l-Vücut” adlı birinci bölümünün (ss. 7–23) tercümesidir. Parantez içindeki ifadeler açıklama amaçlı olup, mütercimlere aittir. İslam felsefe ve kelimasında İbn Sina'nın felsefi sistemine yönelik ilk olarak Gazali'nin (ö.1111) *Tehafütü'l-Felasife* adlı eseriyle başlayan eleştiri geleneği, başka bir gelenek olarak Şehristanî'nin *Musaraatu'l-Felasife* adlı eseriyle devam etmiştir. (Dimitri Gutas, *İbn Sina'nın Mirası*, çev. ve der.: M. Cüneyt Kaya, İstanbul 2004, ss. 142,143.). Şehristanî'nin eseri, genel olarak bir kelimacı gözüyle İbn Sina'nın metafiziksel görüşlerinin mantıkça analizini hedeflemiştir. Bu çalışmamız esnasında katkıda bulunan Yrd. Doç. Dr. Şaban Haklı'ya, metnin temininde yardımcı olan Doç. Dr. Bedri Gencer ve Hasan Yalçın Beylere teşekkür ederiz. (çev.)

\*\* Ar. Gör., Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, e-mail: aygunakyol@yahoo.com

\*\*\* Ar. Gör., Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fakültesi, Mantık Anabilim Dalı, e-mail: aytekin@gazi.edu.tr

1 Bu filozofların görüşü olsa gerek (çev.).

da yer kaplayan olarak yorumlanırsa ve ilinti de uzayda yer kaplayan ile var olan diye yorumlanırsa, ikinci taksim doğru ve kapsayıcı olmaz. Zira o konuda ne uzayda yer kaplayan ne de uzayda yer kaplayan ile var olan üçüncü bir kısmın varlığının imkânsızlığına delalet eden hiçbir şey yoktur. Filozoflar yer kaplamayan akli tözlerin var olduğunu ispatlamışlardır. Çünkü uzayda yer kaplayan, uzayda bir mekâna sahip olan demektir. Uzayda bir şeyin yer tutması bizzat uzayda yer tutmanın kendisi değildir. Çünkü uzayda yer tutmayı sağlayan şey, maddedir ve uzayda yer tutmanın bizzat kendisi, maddenin içindeki bir formdur. Öyleyse, o<sup>2</sup> bir madde ve bir formun bileşiminden oluşan bir tözdür ve tözün iki ilintiden oluşması mümkün değildir. O halde, bu iki ilintinin, uzayda yer kaplamayan iki töz olması gerekir. Böylece uzayda yer kaplayan şeyden, uzayda yer kaplamayan şey çıkar ve bu da çok şaşırtıcıdır.

Filozoflara gelince onlar; akıllar, nefler, maddeler ve formlar gibi uzayda yer kaplamayan akli tözlerin var olduklarını ispatlamışlardır ve yine onlar nitelikteki ve nicelikteki hareketler vb. gibi, uzayda yer kaplayanlarla var olmayan ilintilerin de var olduğunu ispatlamışlardır.

İbn Sina Necat'taki İlahiyat (Metafizik) kısmının başlangıcında bir taksim yaptı ve o taksimin varlığın tüm kısımlarını kapsadığını iddia etti. Onu olduğu şekilde nakledeceğiz, sonra da o konudaki çeşitli hataları açıklayacağız. Dedi ki (İbn Sina):

“İki öz bir araya gelirse, daha sonra da o ikisinden her birinin özü, duvar ve çivi örneğinde olduğu gibi, diğeriyle bütünüyle birleşmezse –çivi ile duvar bir araya gelse bile, çivinin girmeşi duvarın herhangi bir yeriyle birleşmesi değildir. Bilakis sadece onun yüzeyiyle birleşmesi demektir. İki özün bir araya gelmesi şayet sözü edilen duvar ve çivi örneğindeki gibi olmayıp o ikisinden her birinin özü, tümüyle diğeriyle yayılmış olarak bulunursa, sonra o ikisinden biri diğeriyle ayrıldığında, bunlardan birinin önceki durumu sabit kalırsa veya o iki şeyden biri kendisinde bulunan ve kendisinin o şeyle nitelendirildiği bir anlamla diğeriyle fayda veriyorsa bu taktirde durumu değişmeyen ve ondan yararlanana “mahal”, diğeriyle ise mahalde bulunan “hal” denir. Mahal, var olmak için bir “hal”e ihtiyaç duymazsa, biz onu, “halin konusu” olarak isimlendiririz. Şayet mahal, var olmak için “hal”e ihtiyaç duyarsa, onu “konu” diye değil de bilakis, “heyula” diye isimlendiririz.

Bir konuda bulunmayan her “öz” tözdür. Bir konuda bulunan her özün varlığı ilintidir. Bir şey bir mahalde bulunabilir. Bununla birlikte o şey, “konu”da bulunmayan bir töz de olabilir. Bu durum, tözün içerisinde bulunduğu yakın mahal, kendi başına var olmayıp tözle varolduğu taktirde geçerlidir. O halde töz, “mahal”i oluşturandır ki bu durumda onu, “form” diye isimlendiririz.

Bunun ispatlanmasına gelince, bunu daha sonra yapacağız. Bir konuda bulunmayan her töz; ya asla bir mahalde bulunmaz ya da var olmak için töze ihtiyaç duyan bir mahalde bulunur. O (töz) bir mahalde bulunursa –ki bu mahal var olmak için töze ihtiyaç duyduğunda- biz o tözü “maddi form” diye isimlendiririz. Şayet töz bir mahalde asla bulunmazsa, böyle bir du-

2 Uzayda yer tutmanın kendisi (çev.).

rumda o şey, ya içinde bir bileşen bulunmaksızın "kendinde mahal" olur ya da olmaz. O zaman, kendinde mahal olursa, biz onu "mutlak heyula" olarak isimlendiririz. Kendinde mahal değilse, o halde ya bir madde ve bir de bedensel formun bileşimi olan bedenlerimiz gibi bileşik olur ya da bileşik olmaz. Biz de bunu, akıl ve nefis gibi "ayrık form" diye isimlendiririz. Bir şey bir mahalde konu olarak bulunursa biz onu "ilinti" diye isimlendiririz."<sup>3</sup>

Bu bölümden önce o (İbn Sina), varlığın töz ve ilinti arasında bir tür bölümlenmeyle ikiye ayrıldığından söz etmişti ve daha sora "Zorunlu Varlığın ispatına dair" bölümde ise şöyle dedi:

"Varlığın var olmasından şüphe duymayız. Her varlık ya zorunludur ya da mümkündür."

Ben bu görüşe itiraz edeceğim. Başarı Allah'tandır.

İlk ikili bölümlenme -yani töz ve ilinti ayrımı- mutlak varlık olmak bakımından varlığın kısımlarından mıdır, yoksa mümkün varlık olmak bakımından varlığın kısımlarından mıdır? Eğer cevap ilki ise, Zorunlu Varlık töz kategorisine dâhildir ve tözün ortağı ilinti olur. Daha sonra töz, "kendi özünden dolayı zorunlu" (*vaciþ lizatihu*) ve "kendi özünden dolayı mümkün" (*mümkün lizatihu*) diye alt kısımlara ayrılır. "Tözlük" cins, "zorunluluk" da ayırım olması gerekir, böylece Zorunlu Varlık bir cins ve bir de ayırımdan oluşmuş olur. Böyle bir gereklilik tözün tanımını konusunda İbn Sina'nın şu sözüyle pekişir.

"Töz bir konuda bulunmaksızın var olandır, Çünkü Zorunlu Varlık da bir konuda bulunmaksızın var olandır."

Bu konuda da, eğer töz var olacağı zaman bir konuda olmaksızın var olan bir neliktir mazereti ileri sürülürse bu mazeret söz konusu tanımdan "eksik örtüşme" (*tazammun*) ve "tam örtüşme" (*mutabakat*) bakımından anlaşılabilir/çıkarılamaz. Bilakis bu, sadece "çağırışım" (*iltizam*) ve "hatırlatma" (*istitbaun*) yoluyla delillendirilir.

İlk ikili bölümlenme - yani töz ve ilinti<sup>4</sup> - ikili taksimden birinin alt bölümleri, yani mümkünün alt bölümleri olursa, bu durumda bölümlenme anlam bakımından doğru fakat lafız bakımından yanlış olur. O (İbn Sina) ikili bölümlenmenin birini, yani tözü açıklarken, daha genel olanı kapsayan ve kendisine denk olan şeyleri içermesi sebebiyle, dedi ki:

"Töz, herhangi bir konuda bulunmaksızın var olandır, bu töz aynıyla (kendi içinde) Zorunlu Varlığı kapsar ve O'na denk olur."

3 Şehristani tarafından İbn Sina'dan yapılan bu alıntıyı Toby Mayer ve Wilferd Madelung, İbn Sina, *Kitabu'n-Necat*, ed.: Muhiiddin el-Kürdi, Tahran 1967, s. 200 nüshasından referans göstermişlerdir. Biz bu alıntının Macit Fahri tarafından neşredilen Beyrut/1985, s.236, 237 tarihli nüshasında bazı farklılıklar olduğunu gördük.

4 Yukarıda geçen (çev.).

Bu durumda ben de genel lafızların çeşitli şekillerde farklı alt bölümlene türlerine ayrılabilceğini inkâr etmiyorum, hatta (görüşüm) şu ifadelerimizdeki gibidir: Var olan başlangıcı olan ve başlangıcı olmayan diye bir alt bölümlene türü olarak iki kısma ayrılır ve başka bir bölümlene türü olarak da sebep ve sonuç, daha başka alt bölümlene biçimi olarak da zorunlu ve mümkün diye iki kısma ayrılır. Fakat töz ve ilinti ayrımı böyle değildir, bilakis, bu ikisi mümkünün kısımlarından olup varlığın kısımlarından değildir.

Varlığa ve onun bölümlenmeyi kabul edip etmediği konusuna inşallah daha sonra döneceğiz. Onun (İbn Sina) şu ifadelerine gelince:

“İki öz bir araya gelirse daha sonra da o ikisinden her birinin özü diğeriyle bütünüyle birleşmezse... O ikisinden her biri diğeriyle bütünüyle yayılmış bir şekilde bulunur.”

Ben de diyorum ki: Bu önerme çeşitli açılardan çelişiktir. Şartlı önermelerde art bileşen (*tali*) ön bileşeni (*mukaddem*) ne açık olarak ne de kapalı olarak gerektirir. Çünkü iki ilinti tek bir mahalde birleşen iki özdür. Sonra bunlardan her biri ne diğeriyle bütünüyle birleşir ne de diğeriyle bütünüyle yayılır. Madde ve formdaki durum bunun aksinedir. Çünkü form heyulada bütünüyle yayılmıştır, heyula ise, formda yayılmış değildir ve o bütünüyle de birleşmiş değildir. Bundan dolayı da, o ikisinden her biri diğeriyle bütünüyle yayılmış değildir. Cisim ve ilintideki hal de böyledir, çünkü ilinti, cisimde bütünüyle yayılmış bir şekilde bulunur, oysa cisim, ne ilintide bütünüyle yayılmıştır ve ne de bütünüyle birleşmiştir. Aynı şekilde akıl ve ruhtaki (*nefs*) duruma gelince, bu ikisi birbirleriyle birleşmiş iki özdürler, fakat o ikisinden her biri diğeriyle bütünüyle birleşmez ve diğeriyle bütünüyle yayılmış bir şekilde bulunmaz.

Buradan da anlaşılmaktadır ki, birleşme çeşitli şekillerde ve farklı türlerde olmaktadır. İki cismin birleşmesi farklıdır, iki ilintinin birleşmesi farklıdır, heyula ve formun birleşmesi farklıdır, akli tözlerin birleşmesi de farklıdır. O halde, o (İbn Sina) nasıl oldu da kör bir şekilde, rast gele onları tek bir biçimde sundu? Bu, mantıksal yönteme uygun değildir.

Onun (İbn Sina) şu ifadesi:

“O ikisinden biri diğeriyle ayrıldığında, bunlardan birinin önceki durumu sabit kalırsa, kendisi için bir alt bölümlene kabul etmeyen bir bölümdür.”

Onun şöyle demesi daha doğru olurdu: “...ya da diğeriyle ayrıldığında durumu sabit kalmayan”. Bu durumda bunlardan birini zikretmek diğeriyle delalet etmez. Daha sonra o (İbn Sina) ibareyi kendi ifadesiyle değiştirdi:

“Veya o iki şeyden biri kendisinde bulunan ve kendisinin o şeyle nitelendirildiği bir anlamla diğeriyle fayda veriyorsa...”

[Bu] doğru bir taksimdir; ancak o (İbn Sina) sabit kalanı ve faydalananı “mahal” yaptı ve sabit olmayanı ve fayda vereni de “hal” yaptı. Sonuç olarak,

onun (İbn Sina) “form”u, fayda veren olmasına rağmen “sabit olmayan” yapması gerekir ve “heyulayı” da faydalanan olmasına rağmen “sabit kılması” gerekir. [Fakat] sabitlik, faydalananadan çok, fayda veren için daha uygundur.

Diğer taraftan mahal bazen heyula olabilir, o (mahal) var olmak için, hale ihtiyaç duyanıdır ki, o (hal) da formdur. Yine aynı şekilde mahal bazen bir cisim olabilir ve bu durum, onun (mahallin) var olmak için, hale ihtiyaç duymamasıdır ki, bu (hal) da ilintidir. Bu iki mahalden ilki hal ile sabit kalır, ikincisi de kendi özüyle sabit kalır. Bu durumda, mahal statüsünde ikisi birbirine nasıl eşit olabilir?

Şöyle ki, o (İbn Sina) var olmak için hale ihtiyaç duymayan mahalli “konu” diye, var olmak için hale ihtiyaç duyan mahalli de “heyula” diye isimlendirdi. Konu cisimdir. Zira cisim, var olmak için hale ihtiyaç duymaz ve bundan dolayı da o (İbn Sina) bölümün sonunda şöyle dedi:

“Bir şey bir mahalde konu olarak bulunursa, o şey “ilinti” diye isimlendirilir.”

Böylece onun (İbn Sina):

“Bir konuda bulunmayan her öz tözdür”,

İfadesi şu manaya gelir: Bir cisimde bulunmayan her öz tözdür. İş şöyle denilmeye getirilir: Bir tözde bulunmayan her öz tözdür. Oysa bu bir açıklığa kavuşmuş değildir. Hatta bu, akıllıların yönteminden uzak olup delilerin konuşmasını andırır. Şayet konu yukarıda zikrettiklerimizden başka herhangi bir anlama sahip olmazsa, bırakın o, lafız olmaksızın kendisi için bir varlık gerçekleştirsin/kursun veya özü olmaksızın kendisi için ortaklık/karşılık gerçekleştirsin/kursun. O (İbn Sina) bunu yapmaya herhangi bir yol bulamayacaktır.

Bununla birlikte, başka bir taksim onun (İbn Sina) müzakereleri çerçevesinde yapılabilir, şöyle denilebilir: Şüphesiz ki, sen heyulayı bir var olan olarak veya bir nelik olarak var oluşunda hale ihtiyaç duyan bir mahal yaptın. Sen (İbn Sina) şöyle dersin: Bir var olan olarak, var olmak için hale ihtiyaç duyan şey mahal ise, bu durumda, pek çok töz ve cisim bir var olan olarak, varlıklarındaki ilintilerden gelen şeylerden dolayı kendilerindeki hale ihtiyaç duyarlar. Ancak buna rağmen, ne var ki, mahal heyula değildir ve hal de form değildir ve sen (İbn Sina) şöyle dersin: O, kendi neliğinin oluşmasında, halden bağımsız olmayan bir mahaldir; bu dediğin kabul edilemez. Çünkü heyula, formun oluşturu bir parçası olmaksızın kendi özü nedeniyle bir gerçekliğe ve neliğe sahiptir. Şayet form heyulanın oluşturu bir parçası olsaydı, bu durumda oluşturu parça olmaksızın<sup>5</sup> heyulanın zihindeki anlamını resmetmek imkânsız

5 Formsuz olarak (çev.).

olurdu. Şayet form heyulanın bir parçası olsaydı, bu durumda heyula basit değil bileşik olurdu. Böylece heyulanın neliği bakımından değil de, kendi varlığı bakımından forma muhtaç olduğu ortaya çıkardı. Bununla birlikte, varlıkta ilinti alan her töz, heyulanın bu özelliklerine ortak olurdu. Zira tıpkı var olmak için heyulanın forma ihtiyaç duyması gibi, bir mekânda bulunmak, bir zamanda bulunmak, bazı niteliklere sahip olmak, bazı niceliklere sahip olmak ve bir durum sahibi olmak gibi, var olmak için bazı ilintilere ihtiyaç duyan tözler vardır. O halde, iki kısım arasındaki fark nedir? Bu bizim ileri sürdüğümüz şüpheli bir durumdur. Ondan kurtuluş nerede olur? “Artık kurtuluş vakti yoktur.” [Sad, 38/3].

İbn Sina'nın zikrettiği tözün bölümlerine gelince, onlar zıtlık, ayrık şartlı önermelerde ortaya çıkana kadar, birbirine iki karşıt olarak, olumluluk ve olumsuzluk yoluyla belirtilmiş değildir. Bunun dışında ilave edilecek veya dışta bırakılacak bölüm yoktur. Bilakis bunun yerine, İbn Sina'nın bir ortaklıktan/karşılıktan söz etmemesinden dolayı sakat/topal bıraktığı yerler vardır ve yine onlar arasında, onun (İbn Sina) bir ortaklık/karşılık içinde zikretmediği bir bölümde, şartlı bir durumdan söz ettiği yerlerden kaynaklanan çarpıklık söz konusu olur. O'nun (İbn Sina) şu ifadelerindeki gibi:

“Bir konuda bulunmayan her töz; ya asla bir mahalde bulunmaz ya da var olmak için töze ihtiyaç duyan bir mahalde bulunur.”

Fakat zıtlık şartı üzerine kurulu olan ayrık şartlı önermede İbn Sina şöyle demeliydi: Her töz ya asla bir mahalde bulunmaz ya da bir mahalde bulunur. Bu durumda taksim, tözün bir taksimi olmaz, bilakis ondan daha genel olan varlığın taksimi olur. Çünkü ilinti ikinci bölüme dâhil edilir. Şayet o (İbn Sina), bu iki bölümün birindeki “kayıt ve şartı” hesaba katsaydı, ikinci bölümde de bunları hesaba katması gerekecekti. Oysa bunlar hesaba katılmazsa, taksim geçersiz olur ve içindeki zıtlık ortaya çıkmaz.

Aynı şekilde, ikinci derecedeki ifadesi şudur:

“Şayet töz bir mahalde asla bulunmazsa, böyle bir durumda o şey, ya içinde bir bileşen bulunmaksızın “kendinde mahal” olur ya da olmaz.”

Muhtemelen o (İbn Sina) her nedense, burada bir tür kısaltma yaptı, onun şöyle demesi gerekirdi: O (töz) ya kendinde bir mahaldir ya da değildir ve kendinde mahal olan şey ya bir bileşen içerir veya içermez veyahut da<sup>6</sup> kendinde mahal olan şey, ya basit (bileşik olmayan) olmalıdır ya da bileşik olmalıdır. Zaten “basit mahal” heyuladır ve bileşik olan da cisimdir.

6 Diğer bir deyişle (çev.).

Bu taksim, “mutlak mahal”i değil de, sadece var olmak için hale ihtiyaç duyan mahali kapsar. Şüphesiz mutlak mahal, töz ve ilintinin ortak mahalidir. Heyula ilinti için değil, form için basit mahaldir ve o da tözdür. Cisim de töz için değil, ilinti için bileşik bir mahaldir. Cismin forma sahip olmakla değil de, heyulaya sahip olmakla mahal olması şaşırtıcı bir şeydir. Zira mahallik statüsü kabulün ve yatkınlığın bilincindedir ve bu, forma değil de heyulaya aittir. Öyleyse iki bölüm tek bir bölüme döner.

O’nun (İbn Sina) şöyle demesine gelince:

“Şayet(töz) hem hal hem de mahal değilse, bu durumda, akli bir form olmalıdır ki, bu akli form da akıl ve nefstir.”

—Bu sırf keyfiliktir, zira taksim, ikisinin var olabileceğini gerektirmez. O (İbn Sina) o ikisinin varlığına bir kanıt getirmez ve onlar tözlük statüsünde ve gerçekte iki benzer şeydirler. O’nun (İbn Sina) ileri sürdüğü taksim, tözlerden oluşan bölümleri -yani, türlerden oluşan ikinci tözlerin ve cinslerden oluşan üçüncü tözlerin bölümlerini- ihmal etmiştir. Dahası, O (İbn Sina), tüm tözlerin cinslerini kuşatamadı, hatta bunların varlığının imkânını akli bir bölümlemeyle açıklayana kadar ve yine akli bir kanıtlarla onların varlığının gerçekliğini açıklayana kadar kendi türleriyle, şahıslarıyla, tözleriyle ve ilintileriyle tüm varlığı detaylarıyla içeren bir taksimden söz etmedi.

Biz Allah’ın yardımıyla, bir bilginin gücü diğer bilginin gücünden ve bir adam da diğer bir adamdan ayrılışın diye, tüm bunları kuşatan bir taksim sunacağız. Bu yüzden biz şunu diyoruz: Varlığın akılda tasvir edilen anlamı<sup>7</sup> ve eşit derecede tam bir kapsayışla tüm şeylerin neligini içeren anlamı,<sup>8</sup> akli bölümlemeye karşılık gelir. Zira mutavati<sup>9</sup> terimlerden olmayan şeyler, (gerçek) anlam bakımından taksim kabul etmez. İlk bölümleme yoluyla bu, **a.** hal için mahal olan şey, **b.** bir mahalde bir hal olan şey, **c.** bir mahal ile bulunmayıp ve bir mahalde bir hal de olmayıp kendi başına var olan şey diye alt kısımlara ayrılır. Mahal, halin tamamen yayılarak içine yerleştiği yerdir. Yani halin bütünüyle yayılmış olarak mahal içinde olmasını kastediyorum. Bu (mahal) alt bölümlere ayrılır: (Birincisi) Var olmak için hale ihtiyaç duyan (mahal); bununla şunu kastediyoruz; mahallin kendi özü itibarıyla sahip olduğu şey, sadece kuvvet (potansiyellik) ve kabiliyettir. Mahallin varlığı sadece kendindeki hal ile ortaya çıkar ve o varlık da, bileşik olmayıp bölünemezdir/basittir ve heyula diye isim-

7 Bu resm yoluyla tanımı olsa gerek (çev.).

8 Bu da had yoluyla tanımı olsa gerek (Çev.).

9 Zihindeki ve dışarıdaki fertlerini eşit derecede kapsayarak anlamı ve doğruluğu ortaya çıkan tümel bir terimdir. Seyyid Şerif Cürçani, *Kitabu’t-Tarifat*, “Mutavati” mad., ts., s. 199.

lendirilir. (İkincisi) Var olmak için kendindeki hale ihtiyaç duymayan (mahal); bu konu diye isimlendirilir. Yüklem onun üzerine yüklenilmiştir ve bu da cisimdir. Cisim bir madde ve bir formun birleşimi olunca, o töz olur. Onu oluşturan iki parça da iki tözdür. Şüphesiz töz iki ilintinin bileşimi değildir ve cisim de iki akli tözün bileşimi değildir.

Hale gelince, o alt bölümlere ayrılır: (Birincisi) Var olmak için mahalline ihtiyaç duyan (hal); bu tıpkı, zıddı olmayan birleşme ve uzayda yer tutma gibi cismani bir formdur. (İkincisi) Var olmak için mahale ihtiyaç duymayan (hal); mahal onun (halin) değişmesiyle değişmez, bu tıpkı, bir mekânda oluş gibi ve ayrılmanın zıttı birleşme gibidir. Bu da ilinti diye isimlendirilir. İlintilerin kısımları, sayıca ispat ve olumsuzlama yoluyla sınırlı değildir, ancak dokuz kategoriyle sınırlıdır ve onlar nicelik ve nitelik açısından sınırlanmıştır. Mahal bölünemez/bileşik olmayan ve bileşik olan diye iki alt kısma ayrılır. Hal ise, bir töz olan ve bir ilinti olan diye iki alt kısma ayrılır. Hal ve mahal ikisi birlikte, belirlenmiş bir şahıstır. Şahıslar birinci tözler, türler ise ikinci tözler diye isimlendirilir ve cinsler de - sen bunun aksini akla yakınlık ve uzaklıktan dolayı olduğunu düşünsen bile - duyu algısına uzaklık ve yakınlığından dolayı üçüncü tözler diye adlandırılır.

Ne bir hal olup ne de bir mahal olup, kendi başına var olan şeye gelince - ki bilakis bu o ikisinden bağımsızdır— o şeyin, (A.) ya o ikisiyle bir bağlantıya sahip olması gerekir (B.) ya da sahip olmaması gerekir.

(A.) Bir bağlantıya sahip olması; a.) ya halin mahale yayılması yoluyla bir ilişkiye sahip olması, b.) ya da mahallin varlığının hal ile ilişkiye sahip olması, c.) veyahut da hal ve mahallin birlikte idaresiyle bir ilişkiye sahip olması yollarıyla olur.

a. Halin mahale yayılması yoluyla bir ilişkiye sahip olması, bu, formları veren (*el-Vahibu lis-Suver*) faal akıldır. Çünkü maddelerde ve mahalde ortaya çıkan formlar ve ilintiler, faal akıl sebebiyle ve faal aklın taşmasıyla olur.

b. Mahallin varlığının hal ile ilişkiye sahip olması; ilintilerin ve formların kabulü için kendilerini hazırlayan daha aşağıdaki cismani varlıkların tümünde geçerli olan tümel bir tabiattır.

c. Hal ve mahallin beraberce idaresiyle bir ilişkiye sahip olması; -ta ki onların kendi başlangıç/asıl noktalarından yetkinliklerine doğru ilerlemelerine kadar süreçte- ya her şeyi idare eden bir şey olmalıdır, yani bir bütün olarak âlemi kastediyorum. Âlemin idaresi tikel olmayıp tümel bir idaredir. Bu da tümel nefis diye adlandırılır. Ya da tikel cisimleri idare etmesi gerekir -bir kısmını kastediyorum. Bu da alt kısımlara ayrılır:

[a.] Oluş ve bozuluşu kabul etmeyen semavi varlıkları idare edenler, zaten



bunlar da feleki (*göksel/kutsal*) nefsler diye adlandırılır. Ve onlar insanların gözlemledikleri veya gözlemleyemedikleri felekler (göksel küreler) ve yıldızlar kadar çokturlar.

**[b.]** Oluş ve bozuluşu kabul eden yeryüzü cisimlerini idare edenler ve bunlar:

(1.) Mizacın bozulmasıyla bozulan hayvani ve nebati nefslerdir. Onların idaresi doğal bir zorunluluktur.

(2.) Mizacın bozulmasıyla bozulmayan insani nefslerdir. Onların idaresi akli bir seçimdir.

**(B.)** Halle ve mahalle bağlantısı olmayan şeylere gelince; – cisimlerin maddelerinden ayrı olan şeyleri kastediyorum - hikmet onların atıl olmasını gerektirmez. Bilakis onlar, bir emir yoluyla idareci olan nefslerdeki mutlak iyilik tasavvuruyla ilgili bir bağlantıya sahiptir. Bu yüzden her feleğin bir nefse sahip olması gibi, her nefsin bir akla sahip olması gerekir. Onun (nefsin) akletmesi pasif/edilgen olmayıp aktiftir/etkendir. Bununla birlikte, tümel nefsin tümel bir akla sahip olması gerekir ve akıl, nefis vasıtasıyla tümel üzerine mutlak iyiliğin yayıldığı, tümel bir akla sahip olur. Varlık onda başladığı gibi yine onda son bulur ki bu, Allah'ı Teala'nın emriyle olan, birbiriyle bağlantılı bir silsileli varlıktır. Şanı Yüce Olan ise, varlık hiyerarşisinin veya kâinattaki zıtların altında bulunmaktan münezzehtir. Çünkü O, ihtiyaç talepleri için son başvuru yeridir ve istekler O'nun vasıtasıyla karşılanır. Akıllar tümeli ve tikeli kavrayabilmek için O'na muhtaçtır ve nefsler, yerdekilerin veya göktekilerin idaresi için O'na bağlıdır. Tabiatlar gerek bileşik olmayanlarıyla, gerek bileşikleriyle ona boyun eğmiştir. *"Dikkat edin yaratmak ve hüküm O'nundur. Evet, âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir!"* [Araf, 7/54] *"Hayy ancak O'dur! O'ndan başka tapılacak yok; onun için dini halis kılarak O'na, hep O'na yalvarın! Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'adır!"* [Mü'min, 40/65] Allah'ım seçilmiş kullarının hakkı sebebiyle – selam onların üzerine olsun - bize öğrettiklerinden faydalanmamızı sağla, faydalı kıldığın şeyleri bize öğret.